

A. M i h k e l s
(Tartu)

TRANSITIIVSUSE-INTRANSITIIVSUSE KÄSITLUSEST,
ERITI MANSI KEELE KORRAL

Verbide transitiivsus-intransitiivsus, keelenähtus, mis oli tuttav juba stoikutele, on viimasel ajal taas lingvistide huviorbiiti tõusnud, eriti seoses semantilise süntaksi arenguga. Vaatamata pikale perioodile, mil transitiivsus on uuritud, on veel üsna palju lahendamata probleeme. Ometi ei sea ma eesmärgiks neid põhjalikult tutvustada. Püüan vaid lühidalt esitada seda, mida loetakse transitiivsuselise iseloomulikuks.

Lähtugem sellest, et transitiivseid ja intransitiivseid verbe on võimalik eristada, kuigi on ka vastupidiseid arvamusi. Tõsi küll, vahel on raskusi selge piiri tõmbamisega nende vahele. Traditsiooniliselt on transitiivseiks peetud verbe, mille puhul verbiga väljendatud tegevuse tagajärjed "kanduvad üle" subjektilt objektile. Teada on ka sellise definitsiooni nõrkus ja põhjuski on selge. Lyons toob näiteks lause, kus meil süntaktiliselt lähenedes on tegemist transitiivse verbiga: I hear you 'Ma kuulan/kuulen sind'. Lisame lause I hit you 'Ma löön sind'. Lauseid kõrvutades näeme, et esimeses on tegevusel täiesti vastupidine iseloom, kui siin üldse mingist tegevusest juttu saab olla. Ent kes, mida ja kellega teeb lauses I love you 'Ma armastan sind'? (Лайонз 1978 : 372.) Sweet arvab, et sellistel juhtudel objektist rääkida on pigem metafoor (Sweet 1913 : 25). kuulama- ja nägema-tüüpi verbe nimetab Lyons mitteprogressiivseteks, staatilisteks verbiideks (Лайонз 1978 : 372). Seejuures on transitiivseid verbe nimetatud ka aktiivseteks verbideks (Noreen 1925 : 583).

Transitiivsuselise iseloomulikuks peetakse ka objekti olemasolu. On täheldatud, et esineb verbe, mis, vastupidiselt teistele, nõuavad ikka mingit lisa, tavaliselt objekti, mis verbi rohkem spetsiaalseks muudab (vrd. Ta magab ja Ta toob vett). Vaadeldugem lauseid Ta loeb raamatut ja Ta loeb. Tege-

mist on ühe ja sama verbiga, ent viimases on meil esitatud transitiivse verbi objektita ehk absoluutne kasutus (Jespersen 1925 : 87-88). Lyons koguni liigitab verbe sõltuvalt sellest, mitme nimisõnaga nad lause tuumas seotud on. Nii näiteks on verb surema ühekohaline, sest nõuab vaid üht nimisõna - subjekti; verb tapma aga kahekohaline, sest vajab nii subjekti kui ka objekti. andma võib olla koguni kolmekohaline, olles seotud nii subjekti, objekti kui ka kaudse objektiga. (Ляйонс 1978 : 371.)

Sellist liigitust saame kasutada ka transitiivsete verbide puhul. Need võivad olla ühekohalised (absoluutses kasutuses), kahekohalised (koos objektiga) ja kolmekohalised (koos otse- ja kaudse objektiga). Verbe, mis võivad esineda nii objektiga kui ka ilma, nimetab Lyons pseudointransitiivseteks (383). On veel olemas nn. funktsiooniverbid, mis on lauses ilma objektita mõeldamatud ja mille tähendus kitseneb vaid teatud suhete väljendamisele (Yli-Vakkuri 1982 : 26). Vrd. näiteks Tuul põhjustas sidehäireid ja Tuul põhjustas.

Lisada tuleb kindlasti, et on keeli, kus transitiivsus on seotud erilise objektilise konjugatsiooniga (ka mansi keel kuulub siia). Teada on, et mõnes keeles on objekti tähistamine kohustuslik (türgi Yasi yas-lyor 'Ta kirjutab kirjutamist'), teistes pole see obligatoorne.

Mitmekülgsed on ka transitiivsete lausete objekti ja subjekti suhted. Tuntud on nähtus, kus aktiivilause transitiivse verbi subjekt muutub vastava passiivilause objektiks ja vastupidi - vastav objekt muutub passiivilause subjektiks. Objekti ja subjekti vaheliste suhetega on seotud ka ergatiivsus (intransitiivse verbi subjekt muutub vastava transitiivse verbi objektiks ja sisse tuleb uus, ergatiivne subjekt kirjeldatava tegevuse agensina, vrd. Kivi liikus ja Jüri liigutas kivi). Transitiivsusega on seotud ka kausatiivsus. On ju kausatiivid transitiivsed verbid, mis põhjustavad objekti seisundi muutuse. Võime öelda, et kausatiivide süvasstruktuuris sisaldub abstraktne verb põhjustama.

Transitiivsus-intransitiivsus on keeruline nähtus ka süntaksi seisukohalt. Paljudel juhtudel pole ju transitiivsetel verbidel erilist morfeemi. Sellistel juhtudel avaldub transitiivsus süntaksitasandil (vrd. He drank greedily 'Ta jõi ahnelt' ja He drank a tumbler and rushed out of the pub 'Ta tühjendas klaasi ja sööstis kõrtsist välja'). Huvitav on

veel märkida, et on keeli, kus transitiivsete ja intransitiivsete lausete ehitus ei erine üksteisest. Sellisel juhul ei väljendu tegevuse resultatiivsus ja selle suunatus objektile mitte verbi vormis, vaid kogu väljendi kontekstis, objekti olemasolus või selle puudumises ja kasutatud verbi semantikas (Моршанинов 1982 : 95). Mõnes kaukaasia keeles on transitiivse lause alusel eriline käändelõpp, mõnes aga vastanduvad seisundi-/olekuverbid kõikidele tegevusverbidetele (nii transitiivsetele kui intransitiivsetele), kusjuures alus võib olla nn. aktiivses käändes ka intransitiivsete verbide puhul (seisundilauseis on ta ainult absoluutses käändes (99-100). Omapärane nähtus esineb aleuudi keeles. Verbi pöördelõpp võib siin väljendada üheaegselt nii subjekti kui ka objekti, kusjuures vastavat lõppu kasutatakse ka siis, kui tegevus on suunatud objektile, millest on juttu teises lauses, või kui on tegemist teise öeldisega. Objektilis-subjektillise verbi puhul võib objekt ka puududa. Sellise ehitusega verbide juures on transitiivsuse või intransitiivsuse nimetamine üsna tinglik. (109-110.)

Nüüd aga vaadeldgem, mida võime lugeda mansi keele transitiivsuse-intransitiivsuse kohta erialastest töödest. Ahlqvist kõnealust probleemi eraldi ei vaatle. Verbituletussufiksitate käsitlese juures nimetab ta vaid viit kausatiivsuse-sufiksiti: -t, -l, -lt, -pt, -nt (Ahlqvist 1894 : 175). Pikevalt on sel teemal peatunud oma mansi keele õpikus Balandin ja Vahruševa. Nemad peavad transitiivsete verbide üldiseks tähenduseks verbi omadust anda tegevust esemele edasi, kutsudes selles esile neid või teisi muutusi või mõjude sellele ühel või teisel viisil. Nagu näeme, on siin tegemist nõ tavaaruseamaga transitiivsusest. Edasi märgivad autorid, et transitiivsete verbide juurde kuulub põhikäändeline otseobjekt. Esile tuuakse asjaolu, et mansi keele transitiivsetel verbidel on transitiivsuse väljendamiseks teatud erilisi grammatilisi vorme - verbi passiivivormid, kus objektiks on lause alus; objektillise konjugatsioonil korral on verbidele peale pöördelõppude ka singulari, pluurali ja duaalsele objektile osutavad sufiksiti. Transitiivsuse-intransitiivsuse eripäraks mansi keeles peetakse seda, et verb ise, väljaspool konteksti, väljendab transitiivsuse-intransitiivsuse kategooriat vaid leksikaalselt. Nii näiteks eeldavad verbid warunkwe 'tegemea' ja junqwtajkwe 'lõõma' otseobjekti ja on ka selle puu-

dumisel mõeldavad kui transitiivsed. Intransitiivsed verbid olun̄kwe 'olema' ja minun̄kwe 'minema, sõitma' ei eelda objekti, ent sellega konteksti viiduna omandavad leksikaalse transitiivsuse, esinedes objektilise konjugatsiooni ja passiivi vormides: χosa mā χosaχ minasluw, wati mā watiχ minasluw 'pikka maad sõitsime kaua, lühikest maad vähe' (verbi transitiivsuse väljendajaks on siin singulari objektile osutav sufiks -l). Intransitiivsed verbid ei saa tegevust objektile edasi anda. Samuti ei esine nad objektilises konjugatsioonis ega passivis. (Баладин-Вахрушева 1957 : 112-113.) Ometi on viimases näites meil tegemist objektilise konjugatsiooniga.

Teises mansi keele õpikus märgib Balandin, et mansi keele refleksiivid tuletatakse peamiselt transitiivsetest verbidest, ning loetleb sufikseid, mille abil saab intransitiivsetest verbidest tuletada transitiivseid: -l, -t, -pt (-upt, -apt), -lt (-olt, -alt); samuti transitiivseid verbe transitiivsetest: -pt, -lt, -ltp (Баладин 1960 : 103, 187). Szabó eristab viit kausatiivsuffsufiksit: -t, -l, -lt, -pt, -nt (Szabó 1904 : 60-62). Тšernetsov loetleb sufikseid, mille abil saab intransitiivsetest verbidest transitiivseid: -t, -l, -lt, -pt (Чернецов 1937 : 181).

Rombandejeva kirjutab oma artiklis mansi keele kausatiivide kohta, et kausatiivsus on siin transitiivsuse erikuju, grammatiline, mitte semantiline kategooria, millel on kindel morfoloogiline väljendusvahend. Autor jagab kausatiivid omakorda transitiivseteks ja nn puhasteks kausatiivideks. Esimesi moodustatakse peamiselt intransitiivsetest verbidest sufiksile -t, -l, -tt, -lt, -pt, -ltt abil. Puhtkausatiive moodustatakse peamiselt transitiivsetest verbidest põhiliselt liitsufiksile -lt, -ltt, -pt, -tt, aga ka liitsufiksile -t ja -l abil (Ромбандеева 1960 : 72-73). Mõlemat kausatiivide rühma ühendab asjaolu, et nende verbidega lausetes esineb põhikäändes otsesihitis, esimesel juhul kui objekt, teisel kui tegevuse täideviija (75).

Teisel märgib Rombandejeva, et puudub selge vahe transitiivsete ja intransitiivsete verbide vahel. Puhtalt intransitiivsed saavad olla vaid tuletatud refleksiivid. Tuletamata intransitiivsed verbid, viiduna konteksti sõnaga, mis tähistab determineeritud objekti passiivikonstruktsioonides, on tajutavad kui transitiivsed verbid. Liikumist tähistavad ja

refleksiivsed verbid muutuvad transitiivseiks kausatiivsus-sufiksile abil. Samuti loetletakse sufikseid, mis aitavad moodustada nii transitiivseid kui ka puhtaid kausatiive: -t, -l, -lt, -tt, -pt, -lpt (Ромбандеева 1966 : 352, 354).

Hilisemas monograafias toob Rombandejeva teiste sufiksile seas ära ka -xat/-axt, mille abil tuletatakse verbe transitiivsetest verbidest, näiteks maxxat(u)- 'riietuma', lowtxat(u)- '(end) pesema'. Samade sufiksilega moodustatakse refleksiivseid ja retsiprookseid verbe, näiteks sartxat(u)- '(end) millegagi määrima, hõõruma' < sart(u)- 'määrima, hõõruma'; aniylaxtasuw 'me suudlesime teineteist (mitu korda)' < aniylaxt(u)- 'teineteist suudlema' < aniyl(a)- 'suudlema'. Selliste sufiksilega verbe loeb Rombandejeva igal juhul intransitiivseteks. (Ромбандеева 1973 : 148-149, 151-152.) Ta nimetab ka sufikseid, mis tuletavad intransitiivsetest verbidest transitiivseid: -t, -lt(t), -pt, -tt. Transitiivseid verbe transitiivsetest saab sufiksile -lt, -lt(t), -pt, -tt abil. Noomenitest aitavad transitiivseid verbe moodustada -l, -lpt, -t, -k + -t. (154-156, 158, 178-179.) Kausatiivisufiksilest tuuakse esile ka -l + -pt, -t + -pt, -t + -lt, -lt + -pt, -pt + -pt (159).

Gulya mainib, et transitiivsete verbide subjektilise konjugatsiooni vorm nullastmel näitab otseobjekti - määratlemata objekti. Samas rõhutab ta, et passiivi kasutatakse mansi keeles mitte ainult transitiivsete verbide, vaid ka intransitiivsete verbide korral: matərn ti juwəmen 'moe (kahe) juurde siia tuleb keegi'. Sufiksile -axt/-xat kasutatakse refleksiivide tuletamiseks verbidest (Гуря 1976 : 239, 301). Ka Pirotti täheldab, et passiivis võivad esineda nii transitiivsed kui ka intransitiivsed verbid. Kausatiivide ja faktitiivide sufiksilena nimetatakse -t, -l, -tt, -pt, refleksiivide sufiksilena -xat/-axt, -ltxat. (Pirotti 1972 : 149, 161, 177, 178.) Kälman toob esile kausatiivsus-sufiksile -t ja -lt (aji 'jooma' - ajti 'jootma', oji 'magama' - ojajti 'uinutama, magama panema'). Refleksiivsus-sufiksilest on esitatud -xat/-axt ja -ltxat (rənxɪ 'karjuma' - rənxɪltxatɪ 'karjatama'). Autor nendib samuti tõika, et mansi keele intransitiivsed verbid võivad esineda ka passiivis (əmpnə joxtwes 'koer tuli tema juurde'). (Kälman 1976 : 55-56, 61.) Mansi keele kausatiive on maininud ka Helimski, kes osutab, et mansi põhjadialektis on nende tu-

letamiseks väga produktiivne liitsufiks -ltapt(u)-, samuti kausatiivne liitsufiks -ptupt: jünt~~l~~tapt(u)- 'paluma kedagi õmmelda midagi' < jünt(u)- 'midagi õmblema'; rupitaptut(a)- 'paluma kedagi töötada' < rupit(a)- 'töötama' (Хелимский 1982 : 106).

Püüdkem nende andmete põhjal kokkuvõtet teha. Mansi keele transitiivse verbi juurde kuulub põhikäändes otseobjekt. Transitiivse verbiga väljendatud tegevus "kandub üle" objektile. Puhtalt intransitiivsed olevat vaid tuletatud refleksiivid. Ka intransitiivne verb võib esineda passiivilauses. On olemas eriline objektiline konjugatsioon. Transitiivseid verbe saab tuletada intransitiivsetest sufiksrite -l, -t, -pt (-upt, -apt), -lt (-~~l~~lt, -~~l~~lt), -tt ja transitiivsetest sufiksrite -lt (t), -ltapt, -pt, -tt abil. Noomenitest saab transitiivseid verbe tuletada sufiksrite -k + -t, -l, -ltt, -t abil. Liikumist tähistavad ja refleksiivsed verbid muutuvad transitiivseiks kausatiivisufiksrite abil. Mansi keele kausatiivid on transitiivsuse erikuju. Kausatiivide tuletussufiksid on: -l, -mt, -lt, -nt, -pt, -t, -ltapt(u), -ptupt, -l + -pt, -t + -pt, -t + -lt, -lt + -pt, -pt + -pt. Neist -t, -l, -lt, -ltt, -pt ja -tt moodustavad transitiivseid kausatiive intransitiivsetest verbidest. Refleksiive saadakse peamiselt transitiivsetest verbidest sufiksrite -~~χ~~at/-~~χ~~xt, -~~l~~t~~χ~~xt ja -~~l~~t~~χ~~xt abil. Sufiks -~~χ~~at/-~~χ~~xt aitab ka retsiprookssed verbe moodustada. Selle sufiksiga verbid olevat igal juhul intransitiivsed.

Lõpuks mõned näited mansi keele Sosva murdest, mis teatavasti on mansi kirjakeele aluseks. Viitamata laused pärinevad autori poolt kogutud keeleainestikust.

1. Leksikaalne transitiivsus: än män xəBə pəy ti xartšə te 'ta tõmbas oma väikese paadi kaldale' (Kannisto-Liimola 1955 : 63).

2. Leksikaalselt transitiivse verbi absoluutne (ilma objektita) kasutus: ~Z əläl' xarti 'ta veab/tõmbab (kelku) edasi' (Kannisto-Liimola 1955 : 102).

3. Objektiline konjugatsioon: təmätən l ästəsi 'nad (kaks) lõpetasid oma söömise' (Kannisto-Liimola 1955 : 81). -l on duaali objektile osutav sufiks.

4. Transitiivne verb passiivis: tittälu, tl titta, pes, äittälu, tl äit, pes 'teda söödeti enne söömata toiduga, joodeti enne joomata joogiga' (Kannisto-Liimola 1955 : 91).

5. Intransitiivne verb passivis: x̄ā-ptā-l mi-rn ō-s ti iu-še 'jälle tuleb paaditais inimesi tema juurde' (Kannisto-Liimola 1961 : 214).

6. Transitiivse verbi tuletamine intransitiivsest suffiksi abil: ōjka ulast ūn¹ōs 'mees istub toolil' - tawe ulasn untuwes 'ta pandi toolile istuma'.

7. Intransitiivse verbi tuletamine transitiivsest suffiksi abil: taw ismut pājti 'ta keedab suppi' - ismut pājtaxti 'supp keeb'.

8. Aktiivlause transitiivne verb passiivlause transitiivse verbina, kusjuures lausetes subjekt ja objekt vahetavad kohad: aviris nēpak lowintās 'tüdruk luges raamatut' - avirišn nēpak lowintawes 'raamatut loeti tüdruku poolt'.

Kokkuvõtteks tuleb aga tunnistada, et transitiivsus-intransitiivsus mansi keeles ei ole veel piisavalt läbi uuritud ja see lünk tuleb alles täita.

K i r j a n d u s

A h l q v i s t, A. 1894, Wogulische sprachtexte nebst entwurf einer wogulischen grammatik. Aus dem nachlasse des verfassers herausgegeben von Y. Wichmann, Helsingissa (MSFOu VIII); J e s p e r s e n, O. 1925, The Philosophy of Grammar, London; K ä l m ä n, B. 1976, Chrestomathia vogulica. Masodik, atdolgozott kiadas, Budapest; K a n n i s t o, A.-L i i m o l a, M. 1951-1955, Wogulische Volksdichtung. Bearbeitet und herausgegeben von M. Liimola I-II, Helsinki (MSFOu 101, 109); N o r e e n, A. 1925, Vårt språk V, Lund; P i r o t t i, G. 1972, Grammatica Vogula. (Con una scelta di poesie yogule.) - Quaderni Italo-Ungheresi 3, Mantova; S z a b o, D. 1904, A vogul szoketres. - NyK XXXIV; S w e e t, H. 1913, Collected Papers, Oxford; Y l i - V a k k u r i, V. 1982, Transitiiviverbi ja pseudointransitiivit. - Folia Fennistica & Linguistica 8, Tampere;

Б а л а н д и н А. Н. 1960, Самоучитель мансийского языка, Ленинград; Б а л а н д и н А. Н. - В а х р у ш е в а М. П. 1957, Мансийский язык. Учебное пособие для педагогических училищ, Ленинград; Г у я Я. 1976, Морфология обско-угорских языков. - Основы финно-угорского языкознания. Марийский, пермские и угорские языки, Москва; Л а й о н з Д. 1978, Введение в теоретическую лингвистику, Москва; Р о м - б а н д е е в а Е. И. 1960, Каузативные формы мансийского глагола. - Ленинградский государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. Ученые записки 167, Ленинград; 1973, Мансийский (вогульский) язык, Москва; 1966, Мансийский язык. - Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки, Москва; Х е л и м с к и й Е. А. 1982, Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. (Лингвистическая и эт-

ногенетическая интерпретация), Москва; Чернецов В. Н. 1937, Мансийский (вогульский) язык. - Языки и письменность народов Севера I, Москва-Ленинград; Мещанинов И. И. 1982, Глагол, Ленинград.

А. М и х к е л ь с

(Тарту)

О ТРАКТОВКЕ ПЕРЕХОДНОСТИ-НЕПЕРЕХОДНОСТИ ГЛАГОЛОВ,
ОСОБЕННО В МАНСИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В начале статьи рассматривается переходность-непереходность глаголов с точки зрения общего языкознания, а далее дается краткий обзор трактовок проблемы у исследователей мансийского языка и приводятся некоторые примеры переходных конструкций из сосьвинского диалекта мансийского языка.